

УДК 37.035.6:372.893

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-1259-1270](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1259-1270)

Ремех Тетяна Олексіївна, кандидат педагогічних наук, старший дослідник, завідувачка відділу суспільствознавчої освіти, Інститут педагогіки НАПН України, <https://orcid.org/0000-0002-5666-6640>

Серова Галина Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти, Інститут педагогіки НАПН України, <https://orcid.org/0000-0001-9155-1550>

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В СТАНОВЛЕННІ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. Надважливу роль у національно-патріотичному вихованні відіграють суспільствознавчі предмети, викладання яких спрямоване на розвиток політичної культури, підтримку соціального оптимізму та формування світоглядних позицій учнівства. Метою статті є визначення ролі шкільної історичної освіти у формуванні патріотичних цінностей та громадянської свідомості здобувачів освіти. Патріотичне виховання та громадянська освіта є головними складниками сучасної системи української освіти. Становлення патріотизму та громадянська освіта взаємодоповнюють одне одного, сприяючи формуванню активної, свідомої та відповідальної громадянської позиції особистості. Особлива увага формуванню патріотизму молодого покоління має приділятися на заняттях з історії, які сприяють розвитку історичної пам'яті, формуванню патріотично налаштованих особистостей на основі історичних прикладів. У статті охарактеризовано патріотизм як складне й раціональне явище, описано його основні функції. Констатовано, що прихильність людини до своєї держави зароджується з любові до рідної землі, і це потребує приділення уваги соціокультурному контексту конкретного регіону для формування й розвитку патріотичних почуттів та громадянської свідомості здобувачів освіти. Наголошено на завданні історичної освіти як-от формування особистості, здатної критично оцінювати минуле і сучасне, розуміти та поважати різноманітні погляди інших, виявляти готовність до діалогу, приймати усвідомлені рішення на основі стійких цінностей. Зауважено, що історична освіта має стати засобом примирення різних моделей історичної пам'яті, формування громадянської свідомості, гідності та честі здобувачів освіти у гармонії з національними і

загальнолюдськими цінностями, підтримки ідеалів гуманізму, демократії, добра та справедливості, а також сприяти конструктивному діалогу про минулі/сучасні проблеми суспільного розвитку.

Ключові слова: викладання історії, здобувачі освіти, патріотизм, громадянська свідомість, активне навчання.

Remekh Tetiana Oleksiyivna Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Executive Researcher, Head of the Department of Social Science Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5666-6640>

Sierova Galyna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Research Fellow at the Department of Social Science Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5666-6640>

THE ROLE OF HISTORICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PATRIOTIC VALUES AND CIVIC AWARENESS IN MODERN SOCIETY: IMPACT AND PERSPECTIVES

Abstract. Social science subjects play the crucial role in national-patriotic upbringing, the teaching of which aims at developing political culture, fostering social optimism, and shaping the worldview positions of students. The article aims to determine the role of school historical education in shaping patriotic values and civic consciousness among education seekers. Patriotic upbringing and civic education are the main components of the modern Ukrainian education system. The formation of patriotism and civic education complement each other, promoting the development of an active, conscious, and responsible civic position of the individual. Special attention should be paid to fostering patriotism among the younger generation during history classes, which contributes to the development of historical memory and the formation of patriotically inclined individuals based on historical examples. The article characterizes patriotism as a complex and rational phenomenon, describing its primary functions. It is worth noting that a person's attachment to their state stems from a love for their homeland, requiring attention to the socio-cultural context of a specific region to foster and develop patriotic feelings and civic consciousness among education seekers. Emphasis is put on the assignment of historical education, such as shaping individuals capable of critically evaluating the past and present, understanding and respecting diverse perspectives, demonstrating readiness for dialogue, and making informed decisions based on solid values. It is indicated that historical education should serve as a means of reconciling

different models of historical memory, shaping civic consciousness, dignity, and honor of education seekers in harmony with national and universal values, supporting the ideals of humanism, democracy, goodness, and justice, as well as fostering constructive dialogue on past and present issues of social development.

Keywords: teaching history, education seekers, patriotism, civic consciousness, active learning.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни, коли постає гостра потреба у розвитку патріотизму, вихованні відданості справі зміцнення держави, формуванні активної громадської позиції, патріотичне виховання та громадянська освіта мають стати пріоритетом освіти в Україні. Підготовка здобувачів освіти до активної участі в суспільному житті, навчання демократичним принципам, формування громадянських навичок у молодого покоління є важливими складниками розвитку громадянського суспільства в Україні. Важливу роль у цьому питанні відведено історичній освіті, оскільки вона надає як знання про певні факти, так і навчає розуміти сутність історичного процесу, критично осмислювати його, поважати національну мову й культуру, поцінювати різноманіття. Знання історії свого народу і держави є однією з ключових умов формування активного й відповідального громадянина-патріота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування патріотизму та громадянської свідомості присвячено низку наукових праць вітчизняних вчених. Зокрема, Н. Волошина та А. Гангал визначають патріотизм як складне інтеграційне розумово-діяльнісне утворення, що виникає у процесі формування особистості, в якому сконцентроване безкорисливе ставлення до Батьківщини в широкому і вузькому розумінні цього слова [1, с. 408]. В. Мірошніченко наголошує, що у формуванні патріотичних ідеалів молоді важливе значення має їх розгляд як соціального явища, соціальної групи і системи [8, с. 342]. Т. Кучай, А. Чичук, О. Біда виокремлюють основні завдання патріотичного виховання, до яких відносять створення умов для підготовки майбутніх фахівців нового покоління, формування національної свідомості та відповідальності, культивування кращих рис української ментальності [6, с. 887]. В. Кривда, у свою чергу зазначає, що національно-патріотичне виховання учнівства нині є важливою складником змісту роботи закладів освіти, головне завдання яких – формування моральної поведінки, активної життєвої позиції, правил співжиття та готовності брати активну участь у житті своєї держави [5, с. 588].

Крім патріотичного виховання, нині актуалізується питання громадянської освіти, основною метою якої є формування у здобувачів освіти якостей громадянина як-от національна та громадянська ідентичності

(розуміння власної приналежності до свого народу та держави), внутрішня потреба й готовність відстоювати та захищати власні та суспільні інтереси [2, с. 241]. Про це свідчить й затвердження Міністерством освіти і науки України Плану заходів з реалізації Концепції громадянської освіти до 2030 року [11].

О. Пометун, досліджуючи роль навчання історії та громадянської освіти у формування національної й громадянської ідентичності учнів підтримує ідею визначення конкретної системи знань, умінь, навичок і ставлень, що забезпечує формування української національної та громадянської ідентичності у навчанні історії та громадянської освіти. До емоційно-ціннісних ставлень в цій системі вона відносить, зокрема, патріотизм, готовність до захисту держави, поцінування національних традицій та культур, загальнолюдські моральні цінності тощо [10, с. 67].

Мета статті – визначити роль історичної освіти у формуванні патріотизму та громадянської свідомості здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Нині Україна перебуває в центрі подій, які мають величезне значення для долі українського суспільства, формування світового порядку, розвитку демократії. Серед основних напрямів освіти найбільш актуальними нині є патріотичне виховання та громадянська освіта, як такі, що, відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності, закладають підґрунтя для формування національної ідентичності та громадянської свідомості здобувачів освіти.

Повоєнний розвиток та розбудова України в демократичних умовах потребують розуміння громадянами особливостей функціонування демократії, її принципів і ризиків, критичного мислення, відповідальності, активної громадянської позиції, вміння робити вибір тощо. Громадянська освіта спрямована на створення реальних можливостей для вільного і розумного вибору людиною політичної позиції, соціальної системи та визначення свого місця в ній. Така освіта є не лише набором знань, а й сукупністю навичок і компетенцій, які дають людині змогу ефективно функціонувати в соціумі та долати сучасні виклики. Зауважимо, що детальний розгляд ролі громадянської освіти у формуванні патріотизму та громадянської свідомості здобувачів освіти є предметом іншого нашого дослідження.

Загальноприйнятим є визначення патріотизму як сформованого почуття любові і відданості Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Це поєднання двох надважливих аспектів: любові до країни, в якій народилася людина, та її відповідальності за власні вчинки на благо країни.

Патріотизм є складним раціональним і діяльним явищем, притаманним окремій особистості або суспільству, не пов'язаним із матеріальною користю. Він посідає провідне місце у системі духовних якостей суспільства і є одним

із головних чинників його консолідації. Розвиток патріотизму в суверенній Україні – це складний і суперечливий процес: з одного боку, в ньому проглядаються традиції українського радянського патріотизму, а з іншого – це абсолютно нове явище. Основні функції патріотизму наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Соціальні функції патріотизму

Функція	Характеристика
Інформаційно-орієнтована	Реалізація знань людини про Батьківщину, малу батьківщину; пов'язана з моральністю людини, є її орієнтиром у системі цінностей
Мобілізаційно-спонукальна	Можливість людині долати труднощі, різні перешкоди заради захисту Батьківщини, розвитку держави
Регулятивно-оцінювальна	Спроможність людини аналізувати і коригувати власну поведінку через призму інтересів суспільства і держави
Консолідуєча	Проявляється через гуртування/об'єднання людей різного віку, національності та соціального статусу, інтересів. У переломні періоди в історії держави може стати вирішальною й фундаментальною (як це було під час козацьких війн, в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р.)

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу джерела [1].

Особливість патріотизму полягає в тому, що він не надається людині з народження – його слід формувати й розвивати. Патріотичне виховання має бути невід'ємною частиною освітнього процесу освіти на всіх рівнях. Його мета полягає у формуванні патріотичних почуттів, любові до свого народу, розумінні громадянського обов'язку, готовності захищати державні інтереси. В історичному плані патріотизм є джерелом духовних сил, що сприяють здоров'ю суспільства, його життєздатності й міцності, особливо яскраво проявляючись під час переломних етапів розвитку, великих історичних подій та в роки важких випробувань [1, с. 416].

Патріотичне виховання є складною соціальною практикою, що містить різні складники як-от ідеологічні, навчально-методичні, програмно-нормативні, теологічні та організаційно-педагогічні, спрямовані на задоволення потреб

суспільства у вихованні молоді в дусі національних традицій. Патріотичне виховання передбачає розвиток самоусвідомлення та самоідентифікації українців, формування позитивного світосприйняття та світогляду, що базується на високих ідеалах служіння українському народові, готовність виявити мужність та самопожертву в ім'я своєї Батьківщини, виконання патріотичних обов'язків, а також виявлення мужності, стійкості та відваги. Це охоплює потребу у знанні правдивої історії України, бойових традицій, героїчних сторінок українського народу та Збройних Сил України у минулому та сьогодні. Так, символом патріотизму і жертвовності у боротьбі за незалежну Україну є подвиг героїв Крут, боротьба повстанців Холодного Яру за волю України, опір дисидентів тоталітарній системі. Ці теми, разом з іншими подіями, надають невичерпні можливості для розкриття такої людської якості, як самопожертва в ім'я нації та держави.

Освітній процес з вивчення суспільних та гуманітарних дисциплін (таких як історія України, українська мова та література, правознавство та інших) надає значні можливості для патріотичного виховання. Вивчаючи ці предмети, здобувачі освіти отримують знання про соціальний аспект людини, закони соціального та особистісного розвитку в суспільстві, громадянські права та свободи, а також цінності сучасного суспільства [8, с. 346].

В основі громадянської свідомості лежать спільні цінності та готовність брати відповідальність на себе. Любов до Батьківщини – лише одна з них. Громадянську свідомість характеризують як сукупність уявлень про демократичні цінності, громадянство, перспективи розвитку суспільства, усвідомлення причетності до його долі. Громадянська свідомість регулює загальну спрямованість соціальної поведінки людини, відображає відносини в суспільстві, в яких різні соціальні суб'єкти реалізують свої інтереси й взаємодіють між собою, надаючи цій взаємодії конкретності, змістовності й оформленості. [3, с. 39]. Громадянська свідомість має кілька ключових характеристик, а саме:

- володіє здатністю до саморегуляції та постійного оновлення;
- є активним чинником суспільних змін як ефективний каталізатор соціального прогресу і системи самосвідомості суспільства;
- має відкритий характер і завжди готова приймати нові ідеї;
- функціонує не лише за універсальними шаблонами, а й змінюється власною сутністю.

Історичний досвід, традиції та підвалини суспільства є тим стримуючим чинником, який не допускає різких змін в громадянській свідомості. На їх основі відбувається поступове накопичення нового досвіду, який з часом закріплюється в громадянській свідомості [3, с. 40].

Важливий складник громадянської свідомості – моральність особистості, яка формується за допомогою гуманістичних рис, що відображають єдність національних та загальнолюдських цінностей, серед яких виокремлюють такі: доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність/терпимість до людей, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, повага та любов до своїх батьків і роду. Означені характеристики визначають поведінку особистості та її громадянську спрямованість [2, с. 243].

Період навчання у закладі освіти є періодом, коли в особистості формується моральна зрілість і осмислення системи цінностей, стабілізується характер та відбувається найбільш активний розвиток етичних й естетичних почуттів. У цей час вона оволодіває комплексом соціальних ролей, в тому числі громадянськими та професійно-трудовами. Сформованість світогляду та певних переконань створює в молоді громадянську самосвідомість. Одним із ключових складників розвитку громадянськості є ідентифікація себе як громадянина певної країни. Цей процес включає у себе як засвоєння характерних рис своєї спільноти, так і внесення особистих характеристик, що сприяє впливу на соціальну систему.

У викладанні курсів історії слід зосереджувати увагу здобувачів освіти на процесах українського державотворення як фактору, що сприяє консолідації розвитку суспільства та нації в цілому. Історичні етапи, такі як Русь-Україна, Велике князівство Литовське, Запорозька Січ, Гетьманщина, УНР, ЗУНР ілюструють державницькі традиції України. Розгляд тем, пов'язаних із відновленням історичної пам'яті про ці періоди, потребують зосередження на порівняльно-історичних аспектах, зокрема, переривання державності в інших європейських країнах, які нині є сильними націями, а також історичних обставин, що призвели до цього.

Важливим для становлення громадянської свідомості та патріотизму здобувачів освіти є теми з історії щодо революційних змін в Україні, зокрема, подій листопада 2013 р. – березня 2014 р. Цей період демонструє орієнтацію України на фундаментальні цінності світової цивілізації, готовність молодого покоління стояти на захисті національних цінностей та інтересів, відстоювати українську державність.

Історія України включає не лише певні події, а й визначні історичні постаті, які яскраво демонструють національну гідність українського народу, його прагнення мати власну державу та ціну, яку доводилося платити за це. Під час освітнього процесу з вивчення історії викладач може це продемонструвати на прикладах життя, діяльності і боротьби за державу українських князів, козацтва, видатних гетьманів Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Орлика, всього українського народу та його видатних представників як-от Т. Шевченко, В. Винниченко, М. Міхновський, М. Грушевський, С. Петлюра та ін.

Викладач має тримати в полі зору й теми з історії рідного краю (традицій, культури, мови), адже такі теми відіграють важливу роль у вихованні почуттів приналежності, підтримки та поваги до Батьківщини [9, с. 92]. Враховуючи те, що любов до своєї Вітчизни починається з любові до малої Батьківщини, важливо приділяти увагу соціокультурному середовищу конкретного регіону для формування і розвитку патріотичних почуттів та громадянської свідомості. Використанні прикладів локальної історії у викладанні дають змогу інакше представити національну історію, послідовно позбавляючись радянських стереотипів, та посилити локальний історичний контекст [13, с. 87]. Історія та традиції регіону є ключовими складниками виховання патріотизму, оскільки вони сприяють формуванню почуття прив'язаності до рідного краю, розвитку переконань і світогляду, а також посиленню любові до Батьківщини та прихильності до своєї землі.

Розвитку патріотизму здобувачів освіти сприяє й засвоєння ними знань про здобутки нашої держави та рідного краю в різних сферах як-от культура, освіта, охорона здоров'я, наука і техніка, спорт тощо. Це досягається через ознайомлення з життям та діяльністю видатних учених, письменників, поетів, художників та спортсменів [6 с. 896].

Історична освіта має потенціал як засіб примирення різних моделей історичної пам'яті, сприяти конструктивному діалогу про минулі та сучасні проблеми суспільного розвитку. Знання історії дає змогу особистості творчо осмислювати та критично аналізувати різноманітний світовий історичний досвід, спираючись на загальнолюдські цінності, та засвоювати його уроки, формувати власні переконання та громадську позицію, набувати необхідні навички і вміння для практичної діяльності.

Опанування здобувачами освіти знань про минуле України, її діячів і героїв, здобутки та внесок в європейську і світову історію, відносини з іншими державами і народами сприяє формуванню як патріотизму здобувачів освіти, так і системи національних цінностей. Вивчення національної історії у контексті світової є й ефективним знаряддям боротьби з маніпуляціями та псевдоісторією, що поширюють пропагандисти Російської Федерації [10, с. 69].

Вивчення історії здобувачами освіти буде результативним за умови їхньої активної діяльності. Використання методів активного навчання надає здобувачам освіти можливість на заняттях з історії активно взаємодіяти з матеріалом через дискусії, проєкти, рольові ігри, практичні завдання. Це дає їм змогу не лише засвоювати знання, а й застосовувати їх, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, розвивати аналітичне, систематичне та критичне мислення.

Ефективними в навчанні історії здобувачів освіти є обговорення контроверсійних питань та застосування дискусійних методів, які допомагають

виявити та презентувати різні (почасти протилежні) точки зору здобувачів освіти на будь-яку проблему, адже при ствердженні та аргументуванні власної позиції формуються особистісні переконання [12, с. 562]. Дискусії на історичну тематику можуть бути різними за організаційними формами: структурованими/регламентованими, коли обговорення відбувається за певними правилами/планом; обговоренням з елементами ігрового моделювання; у форматі проєкту тощо. При застосуванні дискусії на заняттях з історії викладач має чітко формулювати дискусійне питання, розуміти етапи та перебіг дискусії для забезпечення ефективного й продуктивного обговорення [7, с. 127].

Викладання історії також передбачає використання цифрових технологій та ресурсів. Візуалізація історичних подій може здійснюватися за допомогою мультимедійних матеріалів, інтерактивних візуалізацій та віртуальних турів. Це допомагає створенню більш привабливого та інформативного навчального середовища, що сприяє глибокому вивченню історичних фактів й концепцій, і, відповідно, розвитку патріотизму та громадянської свідомості [4, с. 871].

Незважаючи на важливість інноваційних методів і технологій, слід зберігати баланс між ними та традиційними підходами. Основні концепції і фундаментальні знання залишаються невід'ємним складником історичної освіти. Правильне поєднання інновацій та традицій може забезпечити глибоке та збалансоване засвоєння історичної інформації здобувачами освіти.

На основі різних інноваційних підходів можливим є також проведення різноманітних національно-патріотичних заходів, зокрема: історичні екскурсії, які допомагають здобувачам освіти краще зрозуміти історію своєї країни; лекції і семінари з національної історії, що сприяють розвитку патріотизму та національної свідомості; ознайомлення з історичною літературою для поглиблення знань [5, с. 596].

Інноваційні методи навчання історії сприяють підготовці здобувачів освіти до розв'язання складних проблем та суперечливих питань сучасності, розвитку навичок аналізу історичних подій, явищ і процесів, розумінню різних підходів та точок зору, адаптації до змін, пошуку й ухваленню конструктивних рішень.

Висновки. Розвиток патріотизму та формування громадянської свідомості є одним із ключових завдань системи освіти України. Історичну освіту визначаємо ефективним засобом для досягнення цього завдання (в поєднанні змісту та способів організації процесу) через розгляд/вивчення актуальних питань як-от вплив минулого на формування різних ідентичностей, спільних культур, цінностей, що формує толерантне ставлення особистості до різноманітності. Вивчення історії має велике значення для розвитку й консолідації нації, оскільки воно формує світогляд громадян і надає збалансований погляд на сучасність.

В умовах сучасних викликів актуальними пріоритетами відбору змісту історичної освіти є ідеї державотворення, формування української політичної нації, європейський вимір викладання історії, позбавлення імперсько-радянського історичного нарративу, подолання радянської спадщини і спроб фальсифікації уразливих питань. Не менш важливим є підбір ефективних методів викладання, зокрема використанні інноваційних інструментів у поєднанні з традиційними для забезпечення глибокого і збалансованого засвоєння історичної інформації.

Перспективами подальших досліджень може бути визначення підходів до оновлення змісту історичної освіти, розробка удосконалених навчальних програм з історії України, визначення критеріїв ефективності засобів та інструментів навчання історії в закладах освіти для розвитку патріотизму у здобувачів освіти.

Література:

1. Волошина Н. М., Гангал А. В. Формування патріотизму українського суспільства в сучасних умовах. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 1 (7). С. 407–420. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-407-420](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-407-420) (дата звернення: 18.03.2024).
2. Дзюбенко І. А. Формування громадянської культури студентської молоді. *Наукові записки*. 2022. № 205. С. 241–246. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-241-246> (дата звернення: 18.03.2024).
3. Ісаєва (Яценко) Н. Ю. Громадянське суспільство і громадянська свідомість у сучасному світі. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. № 13 (2). С. 35–41. DOI: <https://doi.org/10.15421/352122> (дата звернення: 18.03.2024).
4. Козлова Л. Б. Інноваційні підходи до викладання історії у закладах вищої освіти: від традиційних методів до цифрових ресурсів. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 865–872. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-865-872](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-865-872) (дата звернення: 18.03.2024).
5. Кривда В. С. Національно-патріотичне виховання як складова професійної компетентності майбутніх вихователів. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 5 (11). С. 587–598. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-587-598](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-587-598) (дата звернення: 18.03.2024).
6. Кучай Т. П., Чичук А. П., Біда О. А. Патріотичний зміст виховання студентів. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 2 (20). С. 887–899. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-887-899](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-887-899) (дата звернення: 18.03.2024).
7. Михайлюк В. Сучасні технології у викладанні історії в школі: теоретичні засади студентської педагогічної практики. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2022. № 1 (3). С. 120–130. URL: <https://isg-journal.com/isjel/article/view/44> (дата звернення: 18.03.2024).
8. Мірошніченко В. І. Роль освітнього середовища у формуванні патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 2 (36). С. 342–350. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-2\(36\)-342-350](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-2(36)-342-350) (дата звернення: 18.03.2024).
9. Онопрієнко О. М., Онопрієнко О. В. Педагогічні засоби патріотичного виховання студентів. *Молодий вчений*. 2021. № 9 (97). С. 91–93. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-9-97-19> (дата звернення: 18.03.2024).

10. Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 2. С. 62–72. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/735422/> (дата звернення: 22.03.2024).

11. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 05.01.2021 р. № 7-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-2021-р#Text> (дата звернення: 22.03.2024).

12. Ремех Т. О. Формування національної ідентичності учнівства як завдання громадянської освіти. *Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти* : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн конференції (м. Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2022 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 558–564. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/732775/> (дата звернення: 18.03.2024).

13. Серова Г.В. Розвиток патріотизму учнів на прикладах локальної історії. Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: реалії, досвід, перспективи / методичний порадник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового 2023–2024 навчального року : методичні рекомендації. Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: Педагогічна думка, 2023. С. 87–90. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/736844/> (дата звернення: 18.03.2024)

References:

1. Voloshyna, N. M., & Hanhal, A. V. (2023). Formuvannya patriotyzmu ukrainskoho suspilstva v suchasnykh umovakh [Formation of patriotism of Ukrainian society in modern conditions]. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of Science and Education*, (1(7), 407–420. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-407-420](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-407-420) [in Ukrainian].

2. Dziubenko, I. A. (2022). Formuvannya hromadianskoi kultury studentskoi molodi [Formation of civic culture of student youth]. *Naukovi zapysky*, (205), 241–246. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-241-246> [in Ukrainian].

3. Isaeva (Yatsenko), N. Yu. (2021). Hromadianske suspilstvo i hromadianska svidomist u suchasnomu sviti [Civil society and civic consciousness in the modern world]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture*, 13(2), 35–41. <https://doi.org/10.15421/352122> [in Ukrainian].

4. Kozlova, L. B. (2023). Innovatsiini pidkhody do vykladannya istorii u zakladakh vyshchoi osvity: vid tradytsiinykh metodiv do tsyfrovyykh resursiv [Innovative approaches to teaching history in institutions of higher education: from traditional methods to digital resources]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki – Current Issues in Modern Science*, (8(14), 865–872. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-865-872](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-865-872) [in Ukrainian].

5. Kryvda, V. S. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannya yak skladova profesiinoi kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv [National-patriotic education as a component of professional competence of future educators]. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of Science and Education*, (5(11), 587–598. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-587-598](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-587-598) [in Ukrainian].

6. Kuchai, T. P., Chychuk, A. P., & Bida, O. A. (2024). Patriotychnyi zmist vykhovannya studentiv [Patriotic content of student education]. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of Science and Education*, (2(20), 887–899. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-887-899](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-887-899) [in Ukrainian].

7. Mykhailiuk, V. (2022). Suchasni tekhnolohii u vykladanni istorii v shkoli: teoretychni zasady studentskoi pedahohichnoi praktyky [Modern technologies in teaching history at school: theoretical foundations of student pedagogical practice]. *International Science Journal of Education & Linguistics*, (1(3), 120–130. <https://isg-journal.com/isjel/article/view/44> [in Ukrainian].